

บทที่ 2

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 การศึกษาทางด้านมนุษยวิทยา

ประวัติของจังหวัดน่าน

มีชาวไทยกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพญาภูคา เจ้าเมืองย่าง และเป็นต้นราชวงศ์ภูคา ซึ่งเข้าใจว่าเมืองย่างตั้งอยู่ใกล้กับเทือกเขาคอຍภูคา ริมฝั่งตอนใต้ของแม่น้ำย่าง อยู่ในเขตตำบลยม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่านในปัจจุบัน เพราะยังปรากฏร่องรอยของคูน้ำคันดินให้เห็นอยู่ ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 18 พญาภูคาได้สร้างเมืองใหม่ขึ้นอีกแห่งหนึ่งบริเวณคอຍภูคา และสร้างเมืองอีกสองเมืองให้ราชบุตรบุญธรรมของพระองค์คือ ขุนนุ่นและขุนฟอง โดยขุนนุ่นผู้พี่ได้ครองเมือง “นันทบุรี” สันนิษฐานว่าตั้งอยู่ในเขตประเทศลาว และขุนฟองได้ครองเมือง “วรรณคร” ซึ่งปรากฏหลักฐานเป็นซากเมืองเก่าอยู่ในเขตท้องที่ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว ในปัจจุบัน

เมื่อเมืองปัวหรือวรรณครเริ่มมั่นคงเป็นปึกแผ่น ก็ถูกพญาเจ้าเมือง แห่งแคว้นพะเยา แผ่ขยายอำนาจเข้ามายึดครองชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่ภายหลังขุนฟองถึงแก่พิราลัยแล้ว เมืองปัวก็เริ่มหันไปมีความสัมพันธ์กับกรุงสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ดังปรากฏชื่อเมืองปัวในหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ครั้นล่วงมาถึงปีพุทธศักราช 1902 ซึ่งตรงกับสมัยของเจ้าผู้ครองวรรณครองค์ที่ 5 นามว่าพญาการเมือง พระองค์ได้อพยพผู้คนจากเมืองวรรณครมาสร้างเมืองใหม่ขึ้นที่ “คอຍภูเพียงแช่แห้ง” อันเป็นที่ตั้งองค์พระธาตุแช่แห้งในปัจจุบันและขนานนามเมืองใหม่ว่า “เมืองภูเพียงแช่แห้ง” ต่อมาในสมัยของพญาผากอง โอรสของพญาการเมือง ถ้าน่านที่เคยไหลผ่านบริเวณเมืองเกิดแห้งลง พญาผากองได้อพยพผู้คนมาสร้างเมืองใหม่ขึ้นอีกครั้งหนึ่งในพุทธศักราช 1911 บริเวณฝั่งแม่น้ำน่านด้านทิศตะวันตกที่บ้านห้วยไค้ ซึ่งเป็นที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน

ที่ตั้งและอาณาเขตของจังหวัดน่านปัจจุบันเป็นจังหวัดที่อยู่ชายแดนด้านทิศตะวันออกของภาคเหนือ อาณาเขตทางด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีความยาวตามแนวชายแดนประมาณ 277 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 11,472.072 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 7,170,045 ไร่ อาณาเขตทางด้านทิศตะวันตกจดจังหวัดเชียงรายและจังหวัดพะเยา ทางทิศใต้จดจังหวัดแพร่และอุดรดิตถ์ ประชากรในจังหวัดน่านมีประมาณ 444,658 คน ส่วน

ใหญ่เป็นชาวไทยในภาคพื้นล้านนาและมีชาวไทยภูเขาอีกรวม 9 เผ่า พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและภูเขาประมาณ 75 เปอร์เซ็นต์ มีพื้นที่ราบที่ใช้ในการเพาะปลูกเพียง 580,597 ไร่ (ขจักษ์, 2528)

ความเป็นมาของชาวไทยภูเขาในภาคเหนือของประเทศไทย

ประเทศไทยตั้งอยู่บริเวณเกือบจะได้สุดของทวีปเอเชีย จัดว่าเป็นทวีปขนาดใหญ่และมีความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์สูงมาก ดังนั้นจึงมีการอพยพย้ายถิ่นฐานของชนกลุ่มต่างๆเกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่องด้วยสาเหตุต่างๆกันไป อาทิเช่น อพยพหนีภัยธรรมชาติ ภัยสงคราม ภัยที่เกิดจากโรคภัยระบาด หรืออพยพถิ่นฐานตามความเชื่อที่มีมาแต่บรรพกาล ดังนั้นจะเห็นว่าภาคเหนือของประเทศไทยเป็นภาคที่มีชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่หลายเผ่าพันธุ์ด้วยกัน ทั้งนี้เนื่องจากมีพรมแดนที่เป็นแผ่นดินต่อเนื่องกับประเทศเพื่อนบ้าน มีสภาพภูมิประเทศที่เอื้อต่อสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิต มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติสูง ถ้าหากจะพิจารณาระยะเวลาของการอพยพเข้ามาอาศัยในประเทศไทยแล้วก็อาจแบ่งชาวไทยภูเขาในภาคเหนือออกเป็น 2 กลุ่มด้วยกัน คือ ชนชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนชาติไทย ซึ่งได้แก่พวกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอีกกลุ่มหนึ่งคือชนชาติที่อพยพมาจากพม่า จีน และลาว เข้ามาอาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทยในช่วงระยะเวลาหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ซึ่งได้แก่ชาวเขาในตระกูลธิเบต-พม่า และจีนเดิม (ขจักษ์, 2528)

ก่อนที่ชนชาติไทยใหญ่และไทยน้อยจะอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเอเชียอาคเนย์ เจ้าของถิ่นเดิมของภูมิภาคนี้ได้แก่ชนชาติในตระกูล “มอญ-เขมร” หลังจากนั้นพวกเจ้าของถิ่นเดิมดังกล่าวได้ถูกกลืนชาติไปบ้าง บางพวกได้อพยพไปทางตะวันออกเฉียงใต้ และมีบางพวกได้อพยพหลบหนีเข้าไปอาศัยอยู่ตามป่าเขา ชนพวกหลังนี้เองได้แก่ชาวเขาในตระกูลเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ชาวเขาในภาคเหนือที่สืบเชื้อสายจากตระกูลนี้ได้แก่พวกกะว้า ขมุ ถิ่น ผิตองเหลืองและข่าฮ่อ ซึ่งชาวเขาในตระกูลเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เข้ามาอาศัยก่อนชนชาติไทยเมื่อประมาณ 2,000 ปีล่วงมาแล้ว

ชาวเขาพวกที่สองซึ่งอพยพมาจากพม่า จีนและลาวได้แก่ชาวเขาในตระกูล ธิเบต-พม่า และจีนเดิม พวกแรกได้รับอิทธิพลของชาวธิเบตเป็นส่วนมาก ถิ่นที่อยู่ดั้งเดิมได้แก่ ดินแดนทางตอนเหนือของพม่า ส่วนชาวเขาในตระกูลจีนเดิมนั้นมีถิ่นเดิมอยู่ในมณฑลไกวเจา ยูนนาน สุนหน่า และกวางสีในประเทศจีน ชาวเขาเหล่านี้ได้อพยพลงได้ผ่านแคว้นดังกล่าว พม่า เข้ามาอาศัยในภาคเหนือของประเทศไทยเมื่อประมาณ 100 กว่าปีมานี้เอง (ขจักษ์, 2528)

ความเป็นมาของชาวลีน

ชาวเขาเผ่า “ลีน” เป็นชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งในภาคเหนือประเทศไทย มีถิ่นอาศัยอยู่ในจังหวัดน่าน ระหว่างรอยต่อของจังหวัดน่านกับแขวงไชยบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งมีความยาวของรอยต่อพื้นที่ชายแดนมากกว่า 200 กิโลเมตร ชาวลีนเป็นเผ่าที่มีคนรู้จักกันน้อยมาก บางคนคิดว่าลีนก็คือกะลีน บางคนก็ไม่เคยได้ยินชื่อนี้เลยทั้งๆ ที่จำนวนประชากรมีมิใช่น้อยในประเทศไทยและลาว อาจเป็นเพราะว่าในประเทศไทยมีถิ่นที่อยู่อาศัยเฉพาะในจังหวัดน่านเพียงแห่งเดียว ส่วนในประเทศลาวก็อาศัยอยู่ในแขวงไชยบุรีเพียงแห่งเดียว (Dessaint, 1981) อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนทั่วไปไม่ค่อยสนใจเพราะคนลีนไม่มีสิ่งดึงดูดใจในเรื่องของเครื่องแต่งกาย คือลักษณะการแต่งกายเหมือนคนพื้นราบทั่วไป ซึ่งแต่เดิมก็มีเครื่องแต่งกายประจำเผ่าของตนเอง แต่ในปัจจุบันหาได้ยาก เพราะไม่นิยมแต่งแล้ว (ภูเบศ, 2529)

ชาวลีนเป็นกลุ่มชนที่มีความเป็นอยู่ค่อนข้างยากจน การใช้เวลาในชีวิตประจำวันส่วนใหญ่จะอยู่กับการดำรงชีพเพื่อหาอาหารมาเลี้ยงปากท้อง โดยเฉพาะข้าวไร่อันเป็นชีวิตจิตใจของชาวลีน ประกอบกับความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างแร้นแค้นห่างไกลจากความเจริญภายนอก ชาวลีนจึงมีจารีตประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อต่างๆ ที่ยังติดอยู่กับเรื่องทางไสยศาสตร์ และสิ่งที่มองไม่เห็น สิ่งเหล่านี้ได้สืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน (ภูเบศ, 2529)

นักมนุษยวิทยาได้จัดชาวเผ่าลีนอยู่ในกลุ่มออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) ในสาขามอญ-เขมร (Mon-Khmer) ซึ่งอยู่ในกลุ่มภาษาเดียวกับเผ่าละว้า (Lawa) ขมุ(Khamu) และผิตองเหลือง (Mlabri) แต่ในกลุ่มของชาวเขาเผ่าลีนเองสามารถแยกออกได้เป็น 2 กลุ่ม ตามความแตกต่างของภาษา คือ

1. ลีนครำไปร้ หรือ ไปร้ (Prai)
2. ลีนคมาล หรือมาล (Mal)

สำหรับลีนไปร้จะเรียกตัวเองว่า “ครำไปร้” ซึ่งครำแปลว่า “คน” ส่วนไปร้แปลว่า “ลีน” แต่บางคนแปลคำว่าไปร้เป็น “ไพร่” หมายถึงคนที่อยู่ในฐานะทาส หรือคนป่าเถื่อน คนชั้นต่ำ ชาวลีนครำไปร้เรียกกันอีกพวกหนึ่งว่า ลีนคมาล หรือมาล ซึ่งแปลว่า “ขวัญ” (Filbeck, 1971)

ในประเทศลาวจะเรียกชาวเขาเผ่าลีนว่า ไฟ่, ข่าไฟ่, ภูไฟ่ ซึ่งคำว่า “ภู” หมายถึงคน “ข่า” หมายถึงคนในตระกูลที่มีฐานะทางสังคมเสมือนทาสหรือคนป่าดุร้าย (Dessaint, 1981) ส่วนคนไทยในจังหวัดน่านมักจะเรียกชาวเขาเผ่าลีนว่า “ลัวะ” ซึ่งอาจจะสับสนกับลัวะ หรือละว้าในจังหวัด

แม่ฮ่องสอนที่จัดอยู่ในตระกูลภาษาเดียวกัน แต่ทั้งสองเผ่านี้ต่างก็มีภาษาเป็นของตัวเอง ฉะนั้น ชาวถิ่นกับลัวะที่แม่ฮ่องสอนจึงเป็นคนละเผ่ากันและมีความแตกต่างกัน (Filbeck, 1978)

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยของชาวถิ่นเริ่มเมื่อไรนั้น ยังไม่เป็นที่ทราบกันแน่ชัด แต่มีข้อสงสัยอยู่สองแนวทางคือ ชาวเขาเผ่าถิ่นเป็นชนกลุ่มดั้งเดิมที่ตั้งรกรากอยู่ก่อนแล้วในประเทศไทย หรือเป็นกลุ่มชนที่อพยพมาจากประเทศลาว ซึ่งก็อาจเป็นไปได้ทั้งสองกรณีเนื่องจากความไม่ชัดเจนเรื่องพรมแดนในสมัยโบราณ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (1963) คาดว่าชาวถิ่นได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยเมื่อปี ค.ศ. 1928 และได้สันนิษฐานว่าชาวถิ่นอาจจะเข้ามาอยู่ในประเทศไทยประมาณศตวรรษที่ 13 ก่อนที่คนไทยจะอพยพจากประเทศจีนเข้ามาอยู่ในแหลมอินโดจีน

Frank M. Lebar (1964) คาดว่าชาวถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยแล้วประมาณ 40-80 ปี ถ้านับถึงปัจจุบันประมาณ 76 - 116 ปีมาแล้ว ส่วน William Y. Dessaint (1981) ประมาณว่าชาวถิ่นอพยพเข้ามาในปี 1876 ซึ่งในระยะนั้นพวก “ข้า” ในประเทศลาวกระด้างกระเดื่องและทางการเมืองประเทศลาวได้ปราบปรามที่เมืองงอย (Muang-Ngoi) จึงได้มีการอพยพข้ามไปมาระหว่างพรมแดนไทย - ลาว เกิดขึ้นอีกภายหลัง แต่ ชลธิรา (2530) สันนิษฐานว่า “ลัวะ” หรือ “ละว้า” ซึ่งบางแห่งออกเสียงเป็น “ละเวือะ” นั้น เป็นชนชาติเก่าแก่ที่อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของประเทศไทย และเชื่อว่าเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกับลัวะหรือละว้าในประวัติศาสตร์ล้านนา

จากการสำรวจของกรมประชาสัมพันธ์ในปี พ.ศ. 2538 เฉพาะเขตที่เข้าถึง และอยู่ในความรับผิดชอบ พบว่าประชากรชาวถิ่นมีในประเทศไทยรวมทั้งสิ้น 3 จังหวัด 11 อำเภอ 152 หมู่บ้าน 48,025 คน (ตารางที่ 1) สำหรับในประเทศลาวนั้น William Y. Dessaint (1981) ประมาณเอาไว้ว่ามี 50,000 - 60,000 คน

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

ชาวถิ่นมักจะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณต้นแม่น้ำลำธาร เช่น น้ำปัว น้ำคอน น้ำวาง น้ำคูน น้ำว้า และน้ำมาง ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอทุ่งช้าง เชียงกลาง ปัว และบ่อเกลือในจังหวัดน่าน ในบริเวณนี้นอกจากชาวถิ่นแล้วยังมีชนเผ่าอื่นอาศัยอยู่อีกเช่น ลื้อ, ลาว, แม้ว, เข่า, และคนไทย แต่สำหรับแม้วและเข่านั้นมักจะอยู่ในระดับความสูงที่สูงกว่าชาวถิ่น ชาวถิ่นนิยมตั้งบ้านเรือนอยู่บนภูเขาหรือที่ราบบนภูเขาที่มีความสูงไม่ต่ำกว่า 300 เมตรและไม่สูงกว่า 1,300 เมตรจากระดับน้ำทะเล เท่าที่พบส่วนใหญ่จะอยู่ระหว่าง 600 - 1,200 เมตร ลักษณะที่ตั้งของหมู่บ้านจะอยู่ในพื้นที่ราบบนสันเขาไม่ห่างจากแหล่งน้ำที่ใช้อุปโภคและบริโภคมากนัก (Dessaint, 1981)

ชาวนั้นมักจะตั้งบ้านเรือนกระจัดกระจายเป็นกลุ่มย่อยเล็กๆ ในหมู่บ้านเดียวกันโดยเฉลี่ยมีประมาณ 51 ครอบครัวต่อหมู่บ้าน สำหรับการรวมตัวเป็นกลุ่มย่อยนั้น จะยึดเอาวงศ์ญาติเป็นหลัก (Dessaint, 1981) ปรากฏการณ์เช่นนี้อาจจะเกิดจากสภาพการทำมาหากิน และพื้นที่สิ่งแวดล้อม เพราะการที่หมู่บ้านเข้าร่วมตัวกันมากๆ จะทำให้มีพื้นที่ไม่พอเพียงกับการหมุนเวียนในการทำการเกษตร การเคลื่อนย้ายหมู่บ้านจะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม เช่น พื้นที่ดินเสื่อมโทรมเนื่องจากปลูกซ้ำที่บ่อยๆ แต่สาเหตุนี้เป็นไปได้น้อยมากเพราะชาวนั้นทำการเกษตรแบบหมุนเวียน (Land Rotation) โดยทิ้งให้ดินมีการพักตัวถึงประมาณ 10 ปีจึงจะกลับมาใช้พื้นที่เดิมอีก จึงจะเห็นได้ว่าชาวนั้นจะตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นเวลานานหรือเป็นหลักแหล่งแน่นอน สาเหตุอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ต้องมีการย้ายหมู่บ้านคือการเกิดโรคระบาดอย่างรุนแรง แต่ในปีพ.ศ.2512 - 2513 มีสาเหตุสำคัญที่ทำให้หลายหมู่บ้านต้องย้ายถิ่นฐานลงมาอยู่พื้นที่ราบคือการหนีภัยคอมมิวนิสต์ แต่เมื่อย้ายลงมาอยู่ในพื้นที่ราบแล้วก็ยังมีการแบ่งกลุ่มตามหมู่บ้านเดิมอีก ซึ่งลักษณะเช่นนี้อาจจะเป็นลักษณะที่สำคัญของชาวเขาเผ่าถิ่น (ภูเบท, 2529)

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนประชากรเผ่าถิ่นในจังหวัดน่าน

อำเภอ	หมู่บ้าน	หลังคาเรือน	ประชากร
เมืองน่าน	3	137	809
เชียงกลาง	13	820	4,245
ทุ่งช้าง	13	428	2,502
ปัว	31	2,404	15,784
แม่จริม	1	46	319
สันติสุข	1	49	379
สา	1	39	220

ข้อมูลปี พ.ศ. 2527 : สถาบันวิจัยชาวเขา (กรมประชาสงเคราะห์. 2538)

ในการเลือกพื้นที่ที่จะตั้งหมู่บ้านใหม่ จะเป็นหน้าที่ของผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์ในการเลือกที่เป็นผู้พิจารณา ต้องมีวิธีการเลือกพื้นที่และคุณลักษณะพื้นที่ที่ดีในการตั้งหมู่บ้าน ถ้าเลือกไม่ดี ความหายนะ การเจ็บป่วยล้มตายอาจจะเกิดขึ้นในหมู่บ้านได้ เพราะชาวนั้นเชื่อว่าในพื้นที่ต่างๆ มีผี

เจ้าที่สิงสถิตอยู่ และผีเจ้าที่อาจจะสร้างความเดือดร้อนต่างๆ ให้แก่ผู้คนในหมู่บ้านได้ (กฎบท, 2529) ชาวเขาเผ่าถิ่นก็เหมือนกับชาวเขาเผ่าอื่นๆ ที่มักจะเลือกพื้นที่เป็นที่ราบ แต่เนื่องจากพื้นที่ในจังหวัดน่านส่วนใหญ่เป็นภูเขา ในการสร้างหมู่บ้านจึงเป็นที่ราบบนสันเขา หรือไหล่เขาที่ไม่ห่างไกลจากแหล่งน้ำ อุปโภคบริโภคมากนัก เมื่อเลือกที่ตั้งหมู่บ้านได้แล้วก่อนที่จะสร้างบ้านต้องสร้างศาลผีเจ้าที่ โดยจะต้องสร้างให้อยู่สูงกว่าหมู่บ้านแต่จะไม่อยู่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก ถ้าที่ตั้งไม่เหมาะสมจะทำให้ผู้คนในหมู่บ้านเจ็บป่วยกันบ่อย และผีเจ้าที่จะมาเข้าฝันเจ้าของเรือนเก่าซึ่งเป็นเรือนที่ผีหมู่บ้านสิงสถิตอยู่ ผีหมู่บ้านจะเปลี่ยนเรือนที่สิงสถิตไม่ได้และเจ้าของเรือนโดยเฉพาะผู้หญิงในเรือนนั้นจะต้องเป็นผู้ถือผีหมู่บ้าน หรือรักษาผีหมู่บ้านนี้ไปตลอดเพราะคนถิ่นจะสืบตระกูลทางฝ่ายหญิง เรือนเก่านี้มีการเสี่ยงทายมาตั้งแต่ครั้งโบราณว่าผีหมู่บ้านจะอยู่บ้านใด และหากมีการย้ายหมู่บ้านก็จะถือว่าเป็นเรือนเก่าไปตลอด และถือว่าเป็นผีที่ใหญ่ที่สุดของหมู่บ้านดังนั้นเรือนเก่าจะเป็นเรือนหลักที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ก่อนเรือนอื่น เช่น เลี้ยงไก่ ไร่ ถางไร่ ตัดดอกข้าว ตัดดอกแดง ฯลฯ ถ้าเรือนอื่นลงมือทำกิจกรรมก่อนผีหมู่บ้านก็จะทำให้ผู้คนในเรือนนั้นเจ็บป่วยหรือตายได้เพราะถือว่าไม่เชื่อฟัง ทุกๆ ปีทุกหลังคาเรือนจะต้องมาทำพิธีร่วมกันที่เรือนเก่า 3 ครั้ง คือ ตัดดอกแดง เลิกดอกแดงและทำผีหมู่บ้าน (ปรองจวล) การทำผีหมู่บ้านจะทำหลังจากขนข้าวเข้าหมู่บ้านหมดแล้ว จะทำเดือนใดก็ได้เพราะถือว่าเป็นการเรียกขวัญของคนในหมู่บ้านจากไร่ให้เข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน

เมื่อเลือกพื้นที่ปลูกเรือนเก่าได้แล้ว ยังไม่สามารถสร้างบ้านได้จะต้องสร้างยุ้งข้าวก่อน เพราะถือว่าข้าวเป็นสิ่งสำคัญและขวัญข้าวเป็นผีที่แรงพอสมควร เมื่อสร้างเสร็จและนำข้าวเข้าเก็บเสร็จจึงจะสร้างบ้านได้ซึ่งจะต้องทำการบอกผีเรือนเก่าก่อน หลังจากการสร้างเสร็จทุกหลังคาแล้วจะต้องทำพิธีมัดแขนสู่ขวัญ (แง่งทอง) ที่เรือนเก่าก่อน ในการทำพิธีครั้งนี้หมอผีจะทำพิธีถามผีหมู่บ้านอีกครั้งว่าจะยอมอยู่ที่บ้านเรือนเก่านี้หรือไม่ ถ้าผลการทำพิธีบอกว่าผีหมู่บ้านไม่ยอมอยู่ที่บ้านเรือนเก่า ทุกหลังคาเรือนจะต้องรื้อถอนบ้านเปลี่ยนที่ใหม่อีก

ลักษณะบ้านของชาวถิ่นที่พบในปัจจุบันสามารถแยกได้ 3 แบบดังนี้

1. บ้านแบบโบราณลักษณะประจำเผ่า เป็นบ้านแบบยกพื้นสูง พื้นและฝาบ้านทำด้วยไม้ไผ่ หลังคาทำจากหญ้าคา มีคานหนึ่งลาดลงมาเกือบจรดพื้นจะมีครกกระเดื่องสำหรับตำข้าว อยู่ด้านล่าง นอกจากนี้ใช้เป็นที่พักเก็บฟืนและสิ่งของต่างๆ ประตูเข้าบ้านจะมี 2 บาน ไม่มีหน้าต่าง หน้าบ้านจะมีระเบียง ส่วนใต้ถุนบ้านจะเป็นคอกสัตว์

2. บ้านแบบโบราณลักษณะประจำเผ่าผสมลักษณะคนพื้นราบ เป็นบ้านแบบยกพื้นสูง หลังคาจะทำเป็นหน้าจั่วที่มีความยาวเท่ากัน มุงด้วยหญ้าคา พื้นทำด้วยไม้ไผ่หรือไม้แปรรูป ไม่มีคอกเลี้ยงสัตว์ มีประตู 2 บาน ไม่มีช่องหน้าต่างหรืออาจจะมีการเจาะเป็นช่องเล็กๆ เท่านั้น

3. บ้านแบบคนพื้นราบ เป็นบ้านยกพื้นสูง ฝาและพื้นทำจากไม้แปรรูป หลังคามุงด้วยสังกะสีหรือหญ้าคา มีการเจาะช่องหน้าต่างแบบคนพื้นราบ

ถึงแม้จะพบว่ามีการสร้างบ้านที่แตกต่างกัน แต่การจัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยภายในบ้านมักจะเหมือนกันทุกครัวเรือน และส่วนใหญ่มักจะหันหน้าบ้านไปทางทิศตะวันตกเพราะชาวถิ่นจะไม่หันหัวนอนไปทางทิศตะวันออกเนื่องจากเป็นทิศที่ร้อน อาจจะทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้บ่อยๆ และนอนไม่สุข (ภูเบศ, 2529)

โครงสร้างทางสังคมและชนชั้น

ภายในสังคมชาวละโว้เมืองน่าน (ถิ่น) มีโครงสร้างที่ต่างกัน (ชลธิรา, 2530) ดังนี้

1. ชนชั้นต่ำ คือกลุ่มลูกเลี้ยง หรือทาสในครัวเรือน คนพวกนี้ส่วนใหญ่เป็นลูกกำพร้า มีสภาพชีวิตค่อนข้างลำบาก ต้องทำงานหนักตามที่พ่อเลี้ยงหรือแม่เลี้ยงสั่ง บางรายทนไม่ไหวต้องหลบหนีไปอยู่หมู่บ้านอื่น แต่ก็ยังไม่พ้นสภาพการเป็นลูกเลี้ยงในหมู่บ้านใหม่อยู่ดี

2. ชนชั้นกลาง คือกลุ่มที่มีลักษณะครอบครัวเดี่ยว มีเรือนหลังเล็กๆ มีที่ทำไร่ผืนเล็กเพียง 1 ผืน อาจจะมีเครื่องมือการผลิตบ้างในบางครอบครัว ชนชั้นนี้ถึงแม้ว่าจะมีความเป็นไทยอยู่บ้างแต่ก็ต้องไปช่วยเจ้าโคตร เจ้าวงศ์บางช่วงที่มีการเกณฑ์แรงงานโดยปราศจากสิ่งตอบแทน และยังไม่มีกรรมสิทธิ์ในแหล่งน้ำ แหล่งปลา ไม่มีอภิสิทธิ์ในการเลือกที่ทำไร่ ชีวิตทางวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับหมอผีเป็นอย่างมาก

3. ชนชั้นสูง คืออภิสิทธิ์ชนในสังคม แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ

3.1. ครอบครัวตระกูลใหญ่ ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขยาย มีที่ทำไร่มากกว่า 1 ผืน มีกรรมสิทธิ์ในแหล่งน้ำ แหล่งปลา แต่ยังคงถูกเกณฑ์แรงงานไปรับใช้เจ้าโคตร เจ้าวงศ์เช่นกัน ชีวิตทางเศรษฐกิจ เป็นเบี้ยล่างขึ้นต่อเจ้าโคตร เจ้าวงศ์ ในขณะที่ชีวิตทางวัฒนธรรมขึ้นต่อหมอผี

3.2. หมอผี ไม่จำเป็นต้องเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขยาย มักจะไม่มีไร่เป็นของตนเอง เพราะไม่ต้องทำงานก็มีกิน โดยจะได้รับจากสมาชิกในหมู่บ้านทั้งอาหารและการเงิน

3.3. เจ้ากัก เป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ มีสมาชิกในครอบครัวมากกว่า 10 คน มีพื้นที่ทำไร่ 3-5 ผืน มีกรรมสิทธิ์ในแหล่งน้ำ แหล่งปลา อภิสิทธิ์ในการเลือกพื้นที่ทำไร่ และการ

เกณฑ์แรงงานชนชั้นที่ต่ำกว่า นั่นคือสมาชิกในหมู่บ้าน ซึ่งถือว่าเป็นโคตรวงศ์เดียวกันหมด ดังนั้นจึงมีฐานะเป็นผู้นำชุมชนด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้ากักกับหมอผีมีลักษณะที่เอื้อประโยชน์ต่อกัน การผิผิส่วนใหญ่ก็คือการละเมิดสิทธิของชนชั้นสูงนั่นเอง

ชาวถิ่นนิยมการมีสามี-ภรรยาเดียว (monogamy) และมีการสืบสกุลทางมารดา (matri-lineal) ดังนั้นสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงจะสูงกว่าผู้ชาย เช่น การสืบทอดมรดก การสืบทอดตำแหน่งเจ้ากัก พิธีเช่นไหว้ผี แม่หมอผีจะเป็นผู้ชาย แต่ผู้ร่วมประกอบพิธีกรรมเป็นผู้หญิง และตำแหน่งเจ้าโคตรวงศ์ยังคงเป็นผู้หญิง ยกเว้นกรณีที่ไม่มียาพาหุหญิงรับช่วงเท่านั้น (ภูเบศร, 2534)

การปกครอง

การปกครองของชาวถิ่นในปัจจุบัน อาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ (ภูเบศร, 2529) คือ

1. การปกครองอย่างเป็นทางการ
2. การปกครองตามจารีตประเพณี

1.การปกครองอย่างเป็นทางการ เกิดจากการที่ทางราชการเข้าไปจัดตั้งผู้ปกครองดูแลหรือตัวแทนของทางราชการขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งจะได้รับการคัดเลือกจากการออกเสียงของสมาชิกในหมู่บ้าน ทำหน้าที่เป็นคนกลางติดต่อระหว่างชาวบ้านกับทางราชการ เช่นเดียวกับผู้ใหญ่บ้านทั่วไป จึงเห็นได้ว่า ผู้ใหญ่บ้านเป็นเสมือนผู้ที่ปกครองดูแลหมู่บ้านให้เป็นไปตามกฎหมายบ้านเมืองทั่วไป ลักษณะสำคัญของผู้ใหญ่บ้านจึงมักจะเป็นผู้ที่มีความชำนาญในเรื่องการติดต่อกับทางราชการ มีประสบการณ์กับสังคมภายนอก หรือบางครั้งก็เป็นผู้ที่มีอิทธิพลหรือมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีพอสมควร นอกจากนี้ผู้ใหญ่บ้านยังได้รับเงินเป็นประจำทุกเดือน แต่เป็นเงินเพียงเล็กน้อย (Filbeck, 1971) อย่างไรก็ตามในบางหมู่บ้านก็ไม่ค่อยจะยอมรับผู้ใหญ่บ้านทางารนี้เท่าใดนัก โดยเฉพาะหมู่บ้านใหญ่ๆ ที่มีอยู่หลายตระกูล แต่อย่างไรก็ตามชาวถิ่นก็ไม่มีพฤติกรรมที่ขัดขวางหรือขัดแย้งกับตัวแทนของทางราชการที่ตั้งขึ้น

2. การปกครองตามจารีตประเพณี เป็นการปกครองแบบดั้งเดิม ใช้จารีตประเพณี หรือ “ฮีต” เป็นตัวกำหนด ซึ่งจารีตนี้ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ผู้ที่รู้จารีตเก่าๆ ได้ดีก็คือผู้อาวุโสของหมู่บ้านและหมอผี ซึ่งเป็นผู้จดจำเพื่อนำมาใช้ปฏิบัติ จารีตอาจแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ

2.1. จารีตของหมู่บ้าน เป็นจารีตของทั้งส่วนรวมของหมู่บ้าน ถ้าทำผิดจารีตนี้ก็จะส่งผลให้คนทั้งหมู่บ้านได้รับความเดือดร้อน เช่น มีผู้ห้ามสิ่งของเข้าหมู่บ้านใน “วันกรรม” ชาวถิ่น

เชื่อว่าจะทำให้คนในหมู่บ้านเจ็บไข้ได้ป่วยหรือล้มตาย เป็นต้น การกระทำนั้นๆ ผิดจารีตอย่างไร จะแก้ไขอย่างไร หรือจะลงโทษผู้ฝ่าฝืนอย่างไร เป็นหน้าที่ของผู้อาวุโสและหมอผีจะพิจารณาร่วมกัน

2.2. จารีตของตระกูล เป็นจารีตที่แยกย่อยออกไปของแต่ละตระกูล หรือแต่ละหลังคาเรือน ซึ่งนับถือผีบรรพบุรุษเดียวกัน ผู้อาวุโสในตระกูลจะเป็นผู้พิจารณาว่าการกระทำนั้นๆ ผิดหรือไม่ผิดอย่างไร ส่วนการปรับผู้กระทำผิดจารีตจะเป็นหน้าที่ของหมอผี ซึ่งจะเป็นผู้พิจารณาว่าผู้กระทำผิดควรชดใช้ด้วยอะไร

การปกครองตามจารีตประเพณีนี้ชาวถิ่นยังให้ความสำคัญอยู่มาก เพราะสังคมชาวถิ่นยังยึดถือในเรื่องไสยศาสตร์ โดยเฉพาะเรื่องผีบรรพบุรุษ ดังนั้นผู้ที่มีความสำคัญแท้จริงของชาวถิ่นจึงอาจไม่ใช่ผู้ใหญ่บ้านที่แต่งตั้งเป็นทางการ แต่ผู้อาวุโสในหมู่บ้านและหมอผีซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพสืบทอดกันมาจะมีความสำคัญมากกว่า

ศาสนาและลัทธิความเชื่อ

ชาวถิ่นส่วนใหญ่มีความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์และสิ่งที่ไม่เห็นตัวอยู่มาก (Filbeck, 1971) ซึ่งเรียกกันว่า “ผี” (ภาษาถิ่นเรียกว่า “ปรอง”) ผีจะให้โทษแก่ผู้ที่กระทำผิดจารีตต่างๆ ที่บรรพบุรุษเคยตั้งไว้ ผีที่สำคัญของชาวถิ่นมีอยู่ 4 ชนิด คือ

1. ผีหมู่บ้าน (ปรองงวล)
2. ผีบ้านหรือผีเรือน (ปรองเจิง)
3. ผีไร่ (ปรองแซ)
4. ผีเจ้าที่ (ปรองเจ้าตี้)

ผีทั้ง 4 ชนิดนี้ เป็นผีที่ชาวถิ่นจะต้องผูกพันอยู่ตลอดเวลา การอยู่ดีมีสุขและการทำมาหากินจะให้ผลผลิตดีหรือเสียหาย ชาวถิ่นเชื่อว่าผีต่างๆ เหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่มาก

1. ผีหมู่บ้าน (ปรองงวล) เป็นผีใหญ่ประจำหมู่บ้าน ในทุกๆ ปีจะต้องทำการเช่นสรวงเพื่อให้คนในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุขและทำมาหากินได้ผลดี ผีหมู่บ้านของชาวถิ่นอาจจะแตกต่างจากชาวเขาเผ่าอื่นๆ (ภูเบศ, 2529) คือ ผีหมู่บ้านจะสถิตอยู่ที่เรือนใดเรือนหนึ่งในหมู่บ้าน ที่เรียกว่า “เรือนเก่า” ซึ่งเปลี่ยนแปลงไม่ได้เพราะได้มีการเสี่ยงทายคัดเลือกมาแต่โบราณ การสืบทอดผีหมู่บ้านนี้จะต้องเป็นผู้หญิงในเรือนเก่าเท่านั้น และสมาชิกในเรือนเก่าจะต้องเป็นผู้ทำกิจกรรมต่างๆ ก่อนเรือนอื่นในหมู่บ้าน

2. ผีบ้านหรือผีเรือน (ปรองเจิง) คือผีบรรพบุรุษของแต่ละหลังคาเรือน ซึ่งอาจจะแตกต่างกันได้ เพราะในหมู่บ้านมีหลายตระกูล สามารถให้คุณและโทษได้เช่นเดียวกับผีหมู่บ้าน ถ้าทำผิด

จารีตประเพณีของตระกูล แต่จะเกิดผลเฉพาะกับคนในหลังกาเรือนเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ชาวถิ่นจึงไม่ค่อยจะเชื่อเชิญคนแปลกหน้าขึ้นบ้านเท่าไรนัก เพราะถ้าคนภายนอกกระทำสิ่งไม่ดียามขึ้น บุคคลที่จะได้รับผลกระทบก็คือคนภายในบ้านนั่นเอง

ผีเรือนเป็นผีที่สำคัญที่สุดของชาวถิ่น เพราะเชื่อว่าถ้าผีเรือนแข็งก็จะช่วยคุ้มครองผู้อยู่ในเรือนนั้นจากการกระทำของผีทุกชนิดได้ ดังนั้นเมื่อเกิดการเจ็บป่วยจึงต้องมีการเลี้ยงผีเรือน (แอง-ปรองเจิง) หรือแม้กระทั่งการทำผีไร่ นอกจากจะทำผีไร่แล้ว ทุกครั้งจะต้องกลับมาทำผีเรือนทุกครั้งไป เช่นนี้เป็นต้น

3. ผีไร่ (ปรองแซ) เป็นผีที่สำคัญอีกชนิดหนึ่ง เพราะชีวิตของชาวถิ่นขึ้นอยู่กับผลผลิตจากไร่ ซึ่งมีใช้ว่าจะขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ สภาพที่ดิน และการดูแลรักษาเท่านั้น การเลี้ยงผีไร่ก็มีส่วนสำคัญอย่างหนึ่ง นอกจากนี้การปฏิบัติตามจารีตในการทำไร่ หรือการปฏิบัติผิวดจารีตโดยเฉพาะไร่แบบโบราณ (แซฮิด) ก็อาจจะส่งผลให้ผลผลิตไม่ดี หรือเจ้าของไร่เกิดเจ็บป่วยได้ ดังนั้นในช่วง 1 ฤดูการผลิต ชาวถิ่นจะต้องทำการเช่นผีไร่ถึง 9 ครั้ง

4. ผีเจ้าที่ (ปรองเจ้าตี้) จากคำบอกเล่าชาวถิ่นทราบว่า ได้เกิดมีขึ้นภายหลัง ซึ่งผีเจ้าที่เป็นผีที่สิงสถิตย์อยู่ในพื้นที่ก่อนที่จะมีการตั้งหมู่บ้าน เมื่อจะทำการตั้งหมู่บ้านจะต้องทำพิธีตามผีเจ้าที่ และหลังจากนั้นก็สร้างศาลเจ้าที่เพื่อเป็นที่สิงสถิต ในแต่ละปีจะต้องมีการเลี้ยงผีเจ้าที่เพื่อให้คุ้มครองหมู่บ้านให้พ้นจากภัยพิบัติต่างๆ หรือบางครั้งถ้าเกิดวิกฤตการณ์ที่ไม่ดีในหมู่บ้าน เช่น ฝนแล้ง หากินฝืดเคือง มีการเจ็บไข้ได้ป่วยกันมาก ก็จะมานับผีเจ้าที่ให้ช่วยแก้ไขและคุ้มครอง เมื่อผ่านวิกฤตการณ์นั้นได้แล้วก็ทำการแก้บน ซึ่งจะเป็นงานส่วนรวมของหมู่บ้าน

นอกจากผีทั้ง 4 ชนิดนี้แล้ว ชาวถิ่นเชื่อว่ายยังมีผีอีกหลายชนิดที่ทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้ เช่นผีป่า (ปรองโย) ผีโป่ง (ปรองโป่ง) เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม หากว่าผีเรือนคุ้มครองได้ดีแล้วผิอื่น ๆ ก็ไม่สามารถทำอันตรายใดๆ ได้ ดังนั้นสำหรับชาวถิ่นแล้วผีเรือนจึงเป็นผีที่มีความสำคัญมากที่สุด

พิธีกรรมที่สำคัญ

พิธีกรรมของชาวถิ่นส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ และการเกษตรเกือบทั้งสิ้น ในปีหนึ่งๆ ชาวถิ่นจะมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหลายครั้ง โดยเฉพาะกรณีที่มีการเจ็บป่วยเกิดขึ้น แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงพิธีสำคัญ ๆ เพียง 6 พิธี คือ

1. พิธีทำโสด (แองโสด)
2. พิธีทำขวัญข้าว หรือตัดดอกข้าว (แองร้าง, แองชิมาลซา)

3. พิธีกินข้าวเม่า (แองปองชาเม่า)
4. พิธีย่ำข้าว (โตกซา)
5. พิธีกินดอกแดง หรือพิธีเลิกดอกแดง (เลิกกล้อง)
6. พิธีปีใหม่ (จorongปีใหม่)

1. พิธีทำโสด (แองโสด) เป็นพิธีที่สำคัญมากของชาวถิ่นโดยเฉพาะการทำไร่แบบโบราณ (แซฮิด) เครื่องประกอบพิธีที่ทั้งไว้อยู่กลางไร่จะแสดงถึงรูปแบบของการทำไร่ เพราะการทำไร่แบบขมหรือคนพื้นราบจะไม่ทำกัน การทำพิธีนี้จะทำเมื่อข้าวสูงประมาณ 1 ศอก (ประมาณเดือนกรกฎาคม) วันทำพิธีจะตรงกับวันกรรมหมู่บ้านไม่ได้ การประกอบพิธีจะทำในไร่โดยจะทำอยู่ 2 จุดด้วยกันคือ บริเวณกลางไร่ 1 จุด และริมไร่ทางทิศใต้ อีก 1 จุด

2. พิธีทำขวัญข้าว หรือตัดดอกข้าว (แองร้าง, แองชิมาลซา) ทำเมื่อข้าวในไร่ออกดอกแล้ว ทำเพื่อให้ข้าวเจริญงอกงาม ได้ผลผลิตมาก เพราะเชื่อว่านอกจากคนแล้วข้าวก็มีขวัญเช่นกัน

3. พิธีกินข้าวเม่า (แองปองชาเม่า) ทำเฉพาะการทำไร่แบบโบราณ ข้าวที่นำมาประกอบพิธีจะใช้เฉพาะข้าวปี ไม่ใช่ข้าวดอก เพราะถือว่าข้าวปีเป็นข้าวที่ต้องนำมาบริโภคนทั้งปี การทำพิธีจะทำเมื่อใกล้เวลาเก็บเกี่ยว จะทำในวันตรงกับวันกรรมผีเรือนไม่ได้ และจะทำที่บ้านเจ้าของไร่โดยมีหมอผีที่ไปทำพิธีแหกไร่ในครั้งแรกเป็นผู้ประกอบพิธี หมอผีคนอื่นทำไม่ได้

4. พิธีย่ำข้าว (โตกซา) เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ก่อนจะย่ำข้าว ก็จะต้องทำพิธีบอกผีเรือนก่อน และเมื่อย่ำข้าวเสร็จแล้วก็จะทำพิธี และมีเพลง (ไม้ไผ่สานเป็นดาห่างๆ) ปักไว้ใกล้ๆ กองข้าว เพราะเชื่อว่าจะช่วยปกป้องข้าวนี้จากผีต่างๆ ที่จะมาขโมยข้าวหรือทำให้ข้าวเสียหาย

5. พิธีกินดอกแดง หรือพิธีเลิกดอกแดง (เลิกกล้อง) เป็นพิธีที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง หรืออาจจะเป็นประเพณีที่แสดงสัญลักษณ์ของชาวถิ่นเลยก็ได้ การทำ พิธีกินดอกแดง หรือพิธีเลิกดอกแดงนี้จะทำเมื่อคนข้าวกลับมาที่บ้านครบทุกหลังคาเรือนแล้ว เจ้าของเรือนทุกหลังจะกลับไปไร่และเก็บเอาเมล็ดทุกอย่างที่อยู่ในไร่กลับมาหมด พร้อมกันนี้จะเรียกขวัญข้าวมาทำพิธีที่บ้านอีกครั้ง เป็นการแสดงว่ากิจกรรมทุกอย่างในไร่สิ้นสุดลง และจะเรียกขวัญของทุกคนในครัวเรือนให้กลับมาบ้านหมดด้วย

6. พิธีปีใหม่ (จorongปีใหม่) จะตรงกับวันปีใหม่ของไทย (สงกรานต์) ระยะเวลาในการทำพิธีจะมีอยู่ 5 วัน ซึ่งจะห้ามไม่ให้ไปทำกิจกรรมต่างๆ ในไร่ จะเป็นการขับไล่สิ่งชั่วร้ายต่างๆ ออกจากหมู่บ้าน

เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

อาชีพหลักของชาวลีนคือการทำไร่ โดยเฉพาะไร่ข้าว รองลงมาคือการเลี้ยงสัตว์และหาของป่า โดยทั่วไปการใช้แรงงานส่วนใหญ่จะใช้ในการทำข้าวไร่ เพราะข้าวเป็นสิ่งสำคัญของชาวลีนในการดำรงชีวิต ส่วนพืชเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น ข้าวโพด ฝ้ายนั้นมีความสำคัญน้อยมาก เพราะเงินสดที่จะได้มาเพื่อการใช้จ่ายชาวลีนได้มาจากการรับจ้างแรงงาน และการเก็บหาของป่าขาย เช่น มะต๋าว (ลูกชิด) ตันก้ง หรือหนุ้าไม้กวาด (รางโค) เมี่ยง (ชาป่า) เป็นต้น (ภูเบศ, 2529) ดังแสดงในตารางที่ 2 (กรมประมงสงเคราะห์, 2538)

การรักษาพยาบาล

ชาวลีนเชื่อว่าทุกคนมี “ขวัญ” และขวัญนี้จะช่วยป้องกันสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ถ้าเมื่อใดขวัญอ่อนคนๆ นั้นก็จะเกิดการเจ็บป่วยได้ เพราะจะถูกผีป่า ผีโป่ง ผีน้ำ ฯลฯ กระทำเอา สาเหตุที่ทำให้ขวัญอ่อนเกิดจากการตกใจ เช่น พบสัตว์ป่าแล้วตกใจ อาการตกใจนี้ทำให้ขวัญอ่อนลง หรือขวัญตกหล่นอยู่ที่นั่น ด้วยเหตุนี้เมื่อกลับมาถึงบ้านคนๆ นั้นจะเกิดการเจ็บป่วยอาการตกใจนี้ชาวลีนใช้คำไทยว่า “สะดุ้ง” หมอก็จะกลับไปเอาขวัญกลับมาทำพิธีสู่ขวัญที่บ้าน โดยผูกข้อมือและเลี้ยงผีเรือน เพราะเชื่อว่าถ้าผีเรือนแข็งแล้ว ถึงแม้จะสะดุ้งก็ไม่มีอะไร

ถ้าผู้ป่วยเกิดป่วยหนัก และหมอผีทำนายว่าผู้ป่วยถูกผีกระทำ หลังจากที่ยอมทำการมัดขวัญแล้วหมอจะนำปูเลยหรือที่ชาวพื้นบ้านเรียกว่าไหล (*Zingiber cassumunar* Roxb.) มาเสกคาถาแล้วให้ผู้ป่วยแขวนคอไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ถูกผีทำ และจะห้อยไว้ประมาณ 10-20 วันจึงจะเอาออก

นอกจากนี้ชาวลีนยังเชื่อในเรื่องการทำคุณไสย (การดู่) การรักษาจะใช้เพียงคาถาอย่างเดียวเท่านั้น แต่จากการบอกเล่าของชาวลีนถ้าผีเรือนแข็งก็จะสามารถป้องกันการถูกคุณไสยได้เช่นกัน

ตารางที่ 2 ปฏิทินการทำงานของชาวถิ่น (กรมประมงสงขลา, 2538)

มกราคม	กุมภาพันธ์	มีนาคม	เมษายน	พฤษภาคม	มิถุนายน	กรกฎาคม	สิงหาคม	กันยายน	ตุลาคม	พฤศจิกายน	ธันวาคม
วันกรรมกรหมู่บ้านเดือนละ 3 วัน											
วันกรรมกรตระกูล (กรรมกรเรือน) เดือนละ 3 วัน											
ทำฝัไร่ 1 วัน				ทำฝัไร่ 1 วัน	ทำฝัไร่ 1 วัน	ทำฝัไร่ 1 วัน (ทำโสด)	ทำฝัไร่ 1 วัน	ทำฝัไร่ 1 วัน	ทำฝัไร่ 1 วัน	ทำฝัไร่ 1 วัน	พิธีกิน ดอกแดง 1 วัน
ซ่อมแซม สร้างบ้าน			ปีใหม่ 5 วัน				พิธีกิน ข้าวใหม่ 1 วัน			ทำขวัญ ข้าว 1 วัน	
หาของป่า											
หยุดวันกรรม 72 วัน, วันทำฝัไร่ 9 วัน, วันปีใหม่ 5 วัน, กินข้าวใหม่ 1 วัน ทำขวัญข้าว 1 วัน รวมวันหยุดทั้งสิ้น 88 วัน											
ปฏิทินการเกษตรของชาวถิ่น											
เลือกพื้นที่	พื้นที่ เผาไร่	เก็บเศษไม้ เผาไร่ ครั้งที่ 2	ปลูกข้าวไร่	กำจัด วัชพืช	กำจัด วัชพืช	เก็บเกี่ยว พืชผล	เก็บเกี่ยว ข้าวเบา	เก็บเกี่ยว ข้าวเบา	เก็บเกี่ยว ข้าวเบา	เก็บเกี่ยว ข้าวหนัก นวดข้าว	ขนข้าว กลับ หมู่บ้าน

2.2 การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในต่างประเทศ

การศึกษาพฤกษศาสตร์ทางด้านอนุกรมวิธานพืช ซึ่งเป็นพื้นฐานของงานพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในปัจจุบัน ได้มีมาตั้งแต่ครั้งก่อนคริสตศักราช โดยมีการรวบรวมพืชและจัดเป็นหมวดหมู่ เช่น ผลงานใน *Historia plantarum* (Theophrastus, 370-285 B.C.) จากนั้นก็มีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ จนถึงปี ค.ศ. 1737 ลินเนียส ได้เสนอผลงานการจัดหมวดหมู่พืชระบบใหม่ใน *Genera Plantarum* (Linnaeus, 1737) และที่สำคัญต่อมาคือ *Species Plantarum* (Linnaeus, 1753) ซึ่งได้รับการยอมรับให้เป็นแม่บทของการจัดจำแนกพืชในปัจจุบัน แม้ว่าการศึกษาด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านจะมีความรู้กับการศึกษาทางด้านอนุกรมวิธานมาตลอดก็ตามแต่ยังไม่มีใครศึกษาอย่างจริงจังกระทั่ง Dr. John Harsberger แห่งมหาวิทยาลัย Pennsylvania ประเทศสหรัฐอเมริกาได้บัญญัติศัพท์คำว่า “พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน” หรือ “Ethnobotany” ขึ้นโดยให้ความหมายไว้ว่าเป็นการศึกษาถึงพืชที่คนด้อยอารยธรรมและคนดั้งเดิมในท้องถิ่นนำมาใช้ประโยชน์ (เต็ม และ วีระชัย, 2538)

ปัจจุบันข้อมูลการศึกษาด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านยังมีอยู่น้อยและพบเฉพาะนักพฤกษศาสตร์กลุ่มประเทศตะวันตกโดยเฉพาะประเทศที่มีอาณานิคมมาก การศึกษาส่วนใหญ่มุ่งเน้นเรื่องการสำรวจถึงความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะพืชชนิดต่างๆที่มีความสำคัญในด้านปัจจัยสี่ พืชเศรษฐกิจ และพืชที่นำมาใช้ประโยชน์อื่นๆ เช่น ใช้ทำเชื้อเพลิง ใช้ในงานประดิษฐ์ต่างๆ เป็นต้น ตัวอย่างของการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในต่างประเทศ มีดังนี้

สถาบันศึกษาวิจัยพืชสมุนไพร กรุงเทพมหานคร ศึกษาพืชสมุนไพรในประเทศเวียดนามในปี ค.ศ. 1989 พบพืชที่น่าสนใจ เช่น *Eleutherine subphylla* Gagnep. ลำต้นใต้ดิน (bulb) มีคุณสมบัติเป็นยาฆ่าเชื้อแบคทีเรีย และลำต้นใต้ดิน (rhizome) ของ *Diosporopsis aspera* (Hua) Engl. ใช้คองเหล้าดื่มบำรุงกำลัง ฯลฯ

สถาบันศึกษาวิจัยพืชสมุนไพร ประเทศจีน ศึกษาพืชสมุนไพรที่คนจีนใช้ในชีวิตประจำวัน ในปี ค.ศ. 1989 พบทั้งสิ้น 150 ชนิด พืชที่น่าสนใจเช่น *Codonopsis pilsula* (Franch.) Nann. f. รากมีคุณสมบัติเป็นยารักษาโรคไข้หวัด และช่วยให้การไหลเวียนโลหิตในร่างกายดีขึ้น

Siddiqui และคณะ (1989) ทำการศึกษาพืชสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคผิวหนังใน Uttar Pradesh ประเทศอินเดีย พบพืชทั้งสิ้น 55 ชนิด 47 สกุล 30 วงศ์ พืชที่น่าสนใจเช่น กะเม็ง *Eclipta prostrata* Linn. ใช้น้ำจากใบสดรักษาโรคเรื้อนกว้างได้ ส่วนใบของมะแว้งนก *Solanum nigrum* Linn. นำมาประกอบอาหารจะช่วยระงับอาการอักเสบของแผลได้

การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในประเทศไทย

การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในประเทศไทยได้มีการศึกษาไว้บ้างแล้วในบางพื้นที่ แต่จัดว่ายังมีน้อยมาก ตัวอย่างการศึกษาในภาคเหนือประเทศไทยมีดังนี้

Trisonthi (1990) ศึกษาการใช้ประโยชน์จากผลผลิตที่ได้จากป่าในเชิงอนุรักษ์ใน จังหวัดเชียงใหม่ พบพืชป่าที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์กว่า 100 ชนิด ทั้งในด้านเครื่องเทศ อาหาร สมุนไพร พืชที่ใช้ทำกระดาษและสีย้อมธรรมชาติ ตัวอย่างพืชที่น่าสนใจเช่น ตำลึง *Arenga pinnata* Merr., ปอกระสา *Broussonetia papyrifera* Vent., พืชสกุลก่อชนิด *Castanopsis* spp., มะเกลือ *Diospyros mollis* Griff., มะเขื่อน *Zanthoxylum limonella* Alston เป็นต้น

Trisonthi และ Rerkasem (1995) ศึกษาความหลากหลายของพืชในพื้นที่เกษตรกรรม ในภาคเหนือของประเทศไทย พบพืชที่นำมาใช้ประโยชน์มากกว่า 130 ชนิด จาก 49 วงศ์

Trisonthi (1996) รายงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการใช้ประโยชน์จากพืชของชาวเขาเผ่าละโว้และถิ่นในประเทศไทย ในการประชุมสัมมนาเรื่องพฤกษศาสตร์พื้นบ้านครั้งที่ 5 ที่เมืองไนโรบี ประเทศเคนยา

เต็ม และ วีระชัย (2538) ได้แบ่งลักษณะการใช้ประโยชน์จากพืชในชีวิตประจำวันของประเทศไทยออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ อาหาร สมุนไพร ใช้ทำที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และพืชที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อต่างๆ

รัชดา (2535) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้งชาวในหมู่บ้านช่างเคี่ยน จังหวัด เชียงใหม่ พบการใช้ประโยชน์ดังนี้ ใช้เป็นพืชอาหารและใช้ปรุงอาหาร 17 ชนิด พืชที่ใช้ทำเครื่องมือประกอบอาหาร 5 ชนิด สมุนไพร 46 ชนิด ใช้ทำที่อยู่อาศัยและของใช้อื่นๆ 20 ชนิด และพืชเศรษฐกิจ 11 ชนิด ตัวอย่างพืชที่น่าสนใจ เช่น โสมตังกุย *Angelica acutiloba* Kitakawa ใช้รากต้มกับไก่กินบำรุงกำลัง มะเขื่อน *Randia uliginosa* Poir. ใช้รากต้มน้ำอมแก้ปวดฟัน ฯลฯ

ปรัชญา (2536) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้งลายหมูป่านแม่สาใหม่ จังหวัด เชียงใหม่ สํารวจพบพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 47 วงศ์ 72 สกุล 88 ชนิด แบ่งกลุ่มพืชตามลักษณะ การใช้ประโยชน์เป็น 5 ประเภทคือ พืชอาหารและใช้ปรุงอาหาร สมุนไพร ใช้ทำที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และเครื่องใช้ พืชเศรษฐกิจและพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ ตัวอย่างพืชที่น่าสนใจ เช่น เปลือกของต้นกัญชง *Canabis sativa* var. *indica* Linn. ใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม

ชัยยุทธ (2539) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าถิ่น หมูบ้านวังเสา จังหวัด น่าน พบพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 55 วงศ์ 99 ชนิด สามารถแบ่งตามประโยชน์การใช้สอย เป็น 4 ประเภท คือ พืชอาหารและใช้ประกอบอาหาร 20 ชนิด สมุนไพร 58 ชนิด พืชใช้ทำที่อยู่อาศัย 4 ชนิด และพืชที่ใช้ทำประโยชน์อื่นๆ 10 ชนิด ตัวอย่างพืชที่น่าสนใจได้แก่ ตะไคร้หอม *Cymbopogon nardus* Rendle ใช้ใบต้มน้ำดื่มรักษาแผลในปาก ดอกสาธ *Phrynium capitatum* Willd ใช้หัวต้มน้ำดื่มแก้มา เหว้า ฯลฯ